

Rafał Panfil

Muzeum zamkowe w Malborku, Polska

r.panfil@zamek.malbork.pl • <https://orcid.org/0009-0004-4283-5804>

Realizacja kontraktu na ekonomię malborską z lat 1651–1653 przez ekonoma Zygmunta Guldensterna

Implementation of the 1651–1653 contract for the Malbork economy by Sigmund Guldenstern

Umsetzung des Vertrags von 1651–1653 für die Malborker Wirtschaft durch den Ökonom Sigismund Guldenstern

Słowa kluczowe: Malbork, ekonomia malborska, Zygmunt Guldenstern, kontrakt dzierżawny, skarb nadworny

Keywords: Malbork, Malbork economy, Zygmunt Guldenstern, lease contract, court treasury

Schlüsselworte: Malbork, Malborker Wirtschaft, Sigismund Guldenstern, Pachtvertrag, Gerichtskasse

STRESZCZENIE

Wśród obszernego zachowanego zbioru dokumentacji ekonomii malborskiej znajdują się również kontrakty zawierane między monarchami a kolejnymi ekonomami. Jeden z takich dokumentów, zawierający kontrakt za lata 1651–1653 zawarty między królem Janem Kazimierzem a starostą sztumskim Zygmuntem Guldensternem, został niedawno opublikowany na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”. W niniejszym opracowaniu autor przeprowadził szczegółową analizę tekstu tego kontraktu, wymieniając po kolei wszystkie obowiązki kontrahenta. Następnie, przede wszystkim na podstawie zachowanego w Archiwum Skarbu Koronnego kwitu skarbowego, a także innych źródeł, starano się wykazać, czy i w jakim stopniu oraz w jakim zakresie ekonom Zygmunt Guldenstern wywiązał się z nałożonych nań w umowie dzierżawnej zobowiązań.

ABSTRACT

Among the extensive preserved collection of documentation on Malbork's economy are also contracts made between monarchs and subsequent economists. One such document, containing a contract for the years 1651–1653 between King John Casimir and the starost of Sztum Zygmunt Guldenstern, was recently published in the "Komunikaty Mazursko-Warmińskie". In this study, the author conducted a detailed analysis of the text of this contract, listing all the obligations of the counterparty in turn. Then, primarily based on the treasury receipt preserved in the Crown Treasury Archive, as well as other sources, an attempt was made to show whether, to what extent, and in what scope, Zygmunt Guldenstern fulfilled the obligations imposed on him in the lease agreement.

ZUSAMMENFASSUNG

Unter den zahlreichen erhaltenen Dokumenten über die Malborker Wirtschaft befinden sich auch Verträge, die zwischen den Monarchen und ihren Verwaltern abgeschlossen wurden. Ein solches Dokument, das einen Vertrag aus den Jahren 1651–1653 zwischen König Johann Kasimir und dem Starosten von Sztum, Sigismund Guldenstern, enthält, wurde kürzlich in der Zeitschrift „Komunikaty Mazursko-Warmińskie“ veröffentlicht. In der vorliegenden Arbeit hat der Autor eine detaillierte Analyse des Vertragstextes vorgenommen und alle Verpflichtungen des Vertragspartners nacheinander aufgelistet. Anschließend wurde vor allem auf der Grundlage der im Archiv des Kronschatzes aufbewahrten Quittung sowie anderer Quellen der Versuch unternommen, zu zeigen, ob, inwieweit und in welchem Umfang der Ökonom Sigismund Guldenstern die ihm im Pachtvertrag auferlegten Verpflichtungen erfüllte.

Ekonomie stanowiły ważny element zespołu królewskich dóbr stołowych i jedno z najpoważniejszych źródeł utrzymania dworu monarszego. Dobra stołowe utworzono na podstawie konstytucji sejmowych z lat 1589 (dla Wielkiego Księstwa Litewskiego) i 1590 (dla Korony), wyodrębniając je spośród ogółu królewszczyzn¹. Jednym z rodzajów źródeł odnoszących się do dziejów ekonomii malborskiej są kontrakty lub ich prolongaty podpisywane z osobami, którym monarcha chciał powierzyć administrację tymi królewszczyznami żuławskimi². Jeden z takich kontraktów został opublikowany ostatnio przez piszącego te słowa. Była to trzyletnia umowa, obejmująca okres od 1 stycznia 1651 do 31 grudnia 1653 roku, podpisana w Warszawie 29 marca 1651 roku przez ekonoma malborskiego i starostę sztumskiego

¹ *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. II: (1550–1609), Vol. 2: 1587–1609, opr. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 106 – *Rationes skarbu i stołu Naszego*; s. 148 – *Rationes stołu Króla Ięgo Miłości*; F. Leśniak, *Zarys problematyki dóbr stołu królewskiego w Koronia i na Litwie (koniec XVI–XVIII wieku)*, „Prace Historyczne” 1999, t. XX, z. 203, s. 29–30; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej lat 1587–1697 (Stan badań, źródła i postulaty)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2003, t. VIII, s. 41; T. Szulc, *Materiałne podstawy utrzymania rodziny monarszej w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. IX, z. 2, s. 308; R. Panfil, *Kontrakt na ekonomię malborską z 1663 r.*, w: *W służbie zabytków. Księga Pamiątkowa ofiarowana Mariuszowi Mierzwińskiemu w 40-lecie pracy muzealnej w Malborku*, red. J. Hochleitner, K. Polejowski, Malbork 2017, s. 189.

² Genezę królewskich dóbr stołowych oraz kontrakty zawierane na ich dzierżawę w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII wieku szczegółowo omówił Stanisław Zawadzki – zob. S. Zawadzki, *Gospodarowanie ekonomiami królewskimi w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle kontraktów dzierżawnych z II poł. XVII w.*, Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Piotra Ugniewskiego, prof. UW, Warszawa 2021, s. 29–33, 43–47.

Zygmunta Guldensterna (1598–1666)³. W istocie była ona prolongatą wcześniejszego kontraktu, obowiązującego przez jeden rok od 1 stycznia do 31 grudnia 1650 roku⁴. Z tego powodu w umowie z lat 1651–1653 podkreślono, że król Jan Kazimierz zadowolony był z dotychczasowej działalności ekonoma⁵.

W niniejszym artykule autor chciałby szczegółowo przeanalizować, jakie – na podstawie postanowień kontraktu z lat 1651–1653, były zobowiązania administratora ekonomii wobec skarbu królewskiego⁶ i w miarę możliwości objaśnić, jakie były ich podstawy prawne. Następnie, przede wszystkim w oparciu o kwitancję⁷ wystawioną w Warszawie 28 lutego 1654 roku przez podskarbiego wielkiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego⁸, podjęto się omówienia stanu finalnego realizacji tychże postanowień kontraktu przez ekonoma Zygmunta Guldensterna⁹.

Do czego zobowiązywał ekonoma kontrakt na dzierżawę ekonomii malborskiej? Pierwszym i podstawowym obowiązkiem była konieczność odprowadzenia do skarbu królewskiego ustalonej, rocznej kwoty dzierżawnej (czynsz dzierżawny) w wysokości 80 000 złotych polskich (florenów)¹⁰. Spłaty miano dokonywać corocznie, każdego roku w dwóch ratach: pierwszą ratę w wysokości 40 000 fl.¹¹ do dnia 24 czerwca (święto św. Jana Chrzyciela), drugą do dnia 1 stycznia (Nowy Rok)¹². Daty te regulowała konstytucja sejmowa *O procesie skarbowym* z 1607 roku¹³. Wypada również wspomnieć, że ustawa ta ustalała trzytygodniowy okres, w którym dzierżawcy powinni wpłacać należności, licząc od ustalonej daty spłaty¹⁴.

Pierwszej wpłaty Guldenstern powinien dokonać po zakończeniu pierwszej półroczu dzierżenia arendy w 1651 roku, drugiej zaś po upływie roku, do trzech

³ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii malborskiej z 1651 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2024, nr 2 (325), s. 251–260.

⁴ Ibidem, s. 254.

⁵ Ibidem, s. 255.

⁶ Skarb królewski, czyli nadworny, stanowił drugą po skarbie państwowym, odrębną kasę. Jej dyspozytorem był monarcha, któremu podlegały bezpośrednio zarówno skarb nadworny koronny jak i litewski – zob. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – ustawy – realizacja*, Warszawa 2006, s. 334.

⁷ Kwitancja – kwit skarbowy.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Rachunki Królewskie (dalej: AGAD, ASK, RK), zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca Liczby i Kwitacye z różnych Starostw, Ekonomiów, Arend, Quit z Oeconomiej Malborskiej* Je^o Mci Panu staroście Sztumskiemu za lat N° 3 Arendy zaczęte a die prima Januarii 1651 a skończone die ultima Decembris 1653, także *Gottshphenigu w tychże leciech wybranego*, k. 365–371. W publikacji: R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 254 – Bogusław Leszczyński został mylnie określony jako „podskarbi nadworny”.

⁹ Podskarbi wielki koronny posiadał zwierzchnią władzę nad wszystkimi królewskimi oraz skarbem królewskim, tylko on posiadał prawo do kwitowania dochodów, mógł odbierać i przekazywać dzierżawy, zawierać kontrakty z tenentariuszami etc. – zob. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 339.

¹⁰ Złoty polski, czyli floren, do drugiej połowy XVII wieku był jedynie jednostką obrachunkową o niezmienniej wartości, istniejącą na potrzeby prowadzenia rachunkowości. Jego kurs ustalono pod koniec XV wieku na 30 groszy i 540 denarów – zob. *Źródła do dziejów ekonomii malborskiej*, wyd. W. Hejnosz, J. Waluszewska, t. IV, Toruń 1967, s. XVII; W. Kalwat, *Historia pieniądzem się toczy*, Warszawa 2018, s. 75.

¹¹ fl. = floren = złoty polski.

¹² R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 256.

¹³ VC, t. II: (1550–1609), Vol. 2: 1587–1609, s. 348.

¹⁴ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 337–338.

tygodni, licząc od dnia Nowego Roku 1652. Kolejne raty miano uiszczać według tego samego schematu po następujących terminach: 24 czerwca 1652 roku, 1 stycznia 1653 roku, 24 czerwca 1653 roku i 1 stycznia 1654 roku, ostatnią do dnia ustania kontraktu. Ekonom zobowiązany był do rozliczenia się z ustalonych sum w wyznaczonych terminach, zaś po wykonaniu tych czynności każdorazowo miał otrzymywać kwit skarbowy potwierdzający wywiązanie się ze zobowiązania¹⁵. W przypadku niewywiązania się z tego obwarowania, groziła mu sprawa przed sądem zadwornym i utrata arendy¹⁶.

Oprócz określonej kwoty rocznej w wysokości 80 000 florenów w kontrakcie zastrzeżono, iż w przypadku, gdyby król nie potrzebował piechoty stacjonującej na stałe w zamku malborskim, należało wojsko to zwolnić ze służby, a zaoszczędzone w ten sposób pieniądze dołączyć do rocznej raty z arendy¹⁷. Tak też się stało – ze stu żołnierzy stałej załogi zamkowej zwolniono siedemdziesięciu¹⁸. Ponadto *extra arendam*, tzn. z racji pełnionego urzędu, z rocznego dochodu ekonomii (prowentu), a nie z kontraktowej kwoty dzierżawnej, Guldenstern zobowiązany był wypłacać salaria urzędnikom i służbie zamkowej oraz folwarcznej¹⁹. Najważniejszymi urzędnikami, którzy otrzymywali stałe pensje z dochodów ekonomii byli podskarbi ziem pruskich i starosta malborski²⁰. Pomimo, iż konstytucja sejmowa *O ekonomiach* z 1638 roku kasowała wszystkie jurgielty i daniny na dobrach stołu królewskiego, nie dotyczyło to ekonomii pruskich *spustoszałych przez wojnę*²¹. Wyraźnie zostało to podkreślone w kolejnej ustawie *Dobra stołu Naszego w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim* z 1641 roku, w której zapisano, iż zachowuje ona *provisionibus podskarbiego pruskiego i starosty malborskiego, póki skąd inąd takowe provisiones nie będą obmyślane*²². Do 1629 roku urząd podskarbiego ziem pruskich zwyczajowo łączono z administracją dóbr zamku malborskiego, a od 1590 roku ekonomii malborskiej i do tego czasu

¹⁵ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 256.

¹⁶ Również te warunki regulowała przywołana konstytucja *O procesie skarbowym* – VC, t. II: (1550–1609), Vol. 2: 1587–1609, s. 348; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 338.

¹⁷ *Jeżeli byśmy też piechoty tej, która tam na zamku malborskim zostawa nie potrzebowali [...] urodzony oekonom nasz do skarbu naszego przy ratach wyżej mianowanych, oddać powinien będzie* – zob. R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 256. Na temat stałej załogi zamkowej w Malborku zob. *Regnum defendo ense et alis tego stricto/Królestwa bronię dobytym mieczem i osłaniam skrzydłami. Malbork w Prusach Królewskich*, t. II: *Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 18 Września 2021 – 2 Stycznia 2022*, red. A. Dobry, R. Panfil, Malbork 2022, s. 204–207.

¹⁸ AGAD, ASK, RK, *Księga czyniąca...*, zesp. 7, sygn. 349, k. 365v.

¹⁹ Por. *Rewizja ekonomii malborskiej z r. 1649*, w: *Źródła do dziejów ekonomii malborskiej* (dalej: *ŻDEM*), t. III, wyd. W. Hejnosz, J. Gronowski, Toruń 1963, s. 38–44, 86–87 – tamże dokładny wykaz wszystkich urzędów i funkcji zamkowych oraz folwarcznych, a także wydatków w pieniądzu i naturze. Na temat struktury urzędów i funkcji służby zamku malborskiego zob. R. Panfil, *Dygnitarze, urzędnicy, duchowni i służba zamku malborskiego w latach 1552–1569 w świetle ksiąg rachunkowych administratorów*, „*Studia Zamkowe*” 2020, t. VII, s. 55–94.

²⁰ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 256.

²¹ VC, t. III: (1611–1640), Vol. II: 1627–1640, opr. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013, s. 311–312.

²² VC, t. IV: (1641–1668), Vol. I: 1641–1658, opr. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015, s. 13.

siedzibą tego urzędu był malborski zamek²³. Od 1630 roku podskarbiem był wojewoda chełmiński Paweł Jan Działyński (zm. 1643), który jednak nie otrzymał od króla dzierżawy ekonomii malborskiej, ówczesnie okupowanej przez Szwedów. Pobierał jednak nadal pensję z jej dochodów²⁴. W późniejszym okresie nie łączono już podskarbiostwa pruskiego z ekonomią malborską, zaś w 1710 roku zaprzestano wypłacać wspomnianą pensję. W interesującym nas okresie urząd podskarbiego pełnił Jan Kos (zm. 1662), wojewoda chełmiński²⁵. Malborski starosta niegrodowy otrzymywał z dochodów ekonomii liczne benefity: stały jurgielt oraz zwyczajowo deputaty w naturze, czyli kury, ser, masło, słoninę, owies, groch, tak wypisano to szczegółowo w rewizji ekonomii malborskiej z 1649 roku²⁶. W 1638 roku, kiedy starostą był podskarbi nadworny koronny Maksymilian Ossoliński (1588–1655), król Władysław IV wydał przywilej, wedle którego z powodu zniszczeń wojennych w ekonomii malborskiej w zamian za deputat w naturze staroście miano wypłacać rekompensatę w gotówce w wysokości 3000 fl.²⁷ Dlatego przykładowo Gerard Denhoff jako starosta malborski pobierał roczną pensję w łącznej wysokości 6000 fl.²⁸ W interesującym nas okresie, starostą malborskim był Jan Leszczyński (1603–1678), kasztelan gnieźnieński i do 1651 roku ochmistrz dworu królowej Ludwiki Marii Gonzagi, któremu także wypłacano całość pensji w pieniądzu²⁹.

Kolejnym zobowiązaniem ekonoma było wypłacanie pieniędzy na utrzymanie duchownych zamku malborskiego oraz służby kościelnej³⁰. Obowiązek taki realizowano na podstawie ordynacji króla Zygmunta Starego z 1521 roku³¹. W rzeczywistości od zakończenia wojny o ujście Wisły duchownych tych ani służby w zamku nie było, a przeznaczone na nich kwoty pobierał proboszcz malborski, zarazem oficjał pomezański³².

Ekonom musiał również wypłacać kwartę do tzw. skarbu kwarcianego z siedzibą w Rawie³³. Od 1567 roku, wbrew nazwie, wysokość kwarty wynosiła $\frac{1}{5}$ dochodów z królewskich, w tym z ekonomii królewskich. Wpłacano ją przez trzy tygodnie w okresie

²³ W praktyce do lipca 1626 roku, kiedy to zamek malborski został zdobyty przez armię szwedzką. Na temat urzędu podskarbiego ziem pruskich zob. *Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 15–17; Z. Naworski, *Prawa podatkowe Prus Królewskich (1454–1772)*, „Toruński Rocznik Podatkowy” 2017, s. 11–15.

²⁴ AGAD, Metryka Koronna (dalej: AGAD, MK) 182, k. 32–32v. – *Pensio quatuor millium florenorum ex proveniuntibus Oeconomiae Mariaeburgensis Magnifico Paulo Działyński Palatino Pomeraniae*.

²⁵ *Urzędnicy Prus Królewskich...*, s. 215.

²⁶ ŻDEM, t. III, s. 86. O urzędzie starosty malborskiego zob. *Regnum defendo ense...*, s. 108–109, 116–119; R. Panfil, *Dygnitarze, urzędnicy, duchowni...*, s. 62–65.

²⁷ AGAD, MK 185, k. 429v.–430 – *Pensio annua trium millium florenorum in proventibus Oeconomiae Mariaeburgensis Generoso Thesaurario Regni assignatur*.

²⁸ AGAD, ASK, RK, *Księga czyniwa...*, zesp. 7, sygn. 349, k. 297v., 341.

²⁹ *Regnum defendo ense...*, s. 114–115.

³⁰ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 257.

³¹ Idem, *Dygnitarze, urzędnicy, duchowni...*, s. 77.

³² Idem, *Jezuici w Malborku w XVII wieku*, Malbork 2024, s. 73–75.

³³ Idem, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 257.

Zielonych Świątek³⁴. Nieco inne zasady obowiązywały w ekonomii malborskiej. Jeszcze w 1590 roku płacono jedną kwartę³⁵, ale do wybuchu wojny o ujście Wisły (1626) wpłacono jeszcze drugą, w wysokości połowy pierwszej, razem półtorej kwarty³⁶. Możliwość taką sankcjonowały postanowienia konstytucji o lustracji królewskczyzn z 1601 roku³⁷. Po zakończeniu wojny o ujście Wisły (1635), komisarze lustrujący malborskie dobra stołowe w 1636 roku zaznaczyli, iż *ta kwarta pod ten czas znacznego Ekonomiej spustoszenia nie może być płacona, póki w tej mierze sejmowa nie nastąpi moderacja*³⁸. Oznaczało to ustalenie tymczasowego, znacznie pomniejszonego w stosunku do czasów przedwojennych wymiaru kwarty³⁹. Podstawą wprowadzenia tej zmiany była konstytucja *O dobrach Rzeczypospolitej w Prusiech zniszczonych* z 1631 roku, w której zapisano między innymi, iż *dobra Rzeczypospolitej w Prusiech, wojną przeszłą przyszły do ostatniego zniszczenia, zaczyn ani kwarta zwyczajna, ani podatki na potrzebę Rzeczypospolitej [...] do skarbu [...] przychodzić nie mogą*⁴⁰. Przykładowo w 1637 roku ekonom Gerard Denhoff wpłacił do skarbu rawskiego zaledwie 150 fl., w kolejnym natomiast 400 fl.⁴¹ W latach 1649–1651, kiedy zawarto dwa następujące po sobie kontrakty dzierżawne z Zygmuntem Guldensternem, wymiar kwarty nadal pozostawał obniżony i wynosił 400 fl. (600 grzywien pruskich) rocznie⁴².

W dalszej części kontraktu monarcha pouczał ekonoma o jego obowiązkach względem wspólnot chłopskich żyjących na tworzących obszar ekonomii Wielkich i Małych Żuławach Malborskich. Zalecał zachowanie gburów przy przysługujących im prawach i przywilejach oraz nienakładanie na nich żadnych dodatkowych ciężarów, czy to fiskalnych czy szarwarkowych. Podkreślał jednocześnie, iż Guldenstern powinien dopilnować, aby chłopci rzetelnie oraz terminowo wykonywali swoje powinności wobec zamku. Opłaty pieniężne uiszczane przy zawieraniu kontraktów kupna lub najmu zwane *Gotzfenik* (niem. Gottespfenig) powinny zaś trafiać do skarbu królewskiego⁴³.

Zastrzeżenia króla zawarte w treści kontraktu wydają się być uzasadnione. Jak przed laty wykazał w swoich badaniach Antoni Mączak, miejscowe stosunki różniły się znacznie od tych panujących w innych częściach Prus Królewskich i całej

³⁴ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 14–21.

³⁵ ŻDEM, t. II, wyd. W. Hejnosz, J. Gronowski, Toruń 1960, s. 56.

³⁶ Ibidem, s. 132; A. Sucheni-Grabowska, *Walka o wymiar i przeznaczenie kwarty w końcu XVI i na początku XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1965, t. LVI/1, s. 33, 40–42.

³⁷ VC, t. II: (1550–1609), Vol. II: 1587–1609, s. 269–270; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 17.

³⁸ ŻDEM, t. II, s. 132.

³⁹ W 1590 r. wymiar kwarty płaconej do skarbu rawskiego z ekonomii malborskiej wynosił 3000 fl., zaś od 1601 roku do wybuchu wojny o ujście Wisły – 5209 grzywien pruskich, 3 grosze i 13 ½ denarów – ibidem, s. 56, 132. Grzywna (*marca*) pruska była monetarną jednostką obrachunkową stosowaną w Prusach Królewskich, wprowadzoną wskutek reformy monetarnej z 1528 r. Jedna grzywna pruska liczyła 20 groszy, jeden złoty polski (floren) zaś 30 groszy – zob. R. Panfil, *Jezuici w Malborku...*, s. 74, przyp. 74.

⁴⁰ VC, t. III: (1611–1640), Vol. II: 1627–1640, s. 124–125.

⁴¹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 206v., 241v.–242.

⁴² R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 257; ŻDEM, t. III, s. 86.

⁴³ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 257.

Rzeczpospolitej. Chłopi żuławscy w malborskich dobrach stołowych cieszyli się pełną swobodą osobistą, wymiar szarwarków był tam minimalny, przysługiwało im prawo odwołania od decyzji ekonoma oraz innych urzędników zamkowych do sądów miejscowych – sołtyckiego, wójtowskiego, ekonomicznego, a w kolejnej instancji do królewskiego, a nawet do samego monarchy⁴⁴. Liczne supliki, szczególnie w sprawach podatkowych, słano też do sejmików prowincjonalnych⁴⁵. Monarchowie na skargi chłopskie reagowali, przysyłając do Malborka swoich komisarzy do zbadania ich zasadności. Dwie z takich komisji królewskich działały w ekonomii w latach 1650 i 1651 – pierwsza w trakcie pierwszego kontraktu zawartego z Zygmuntem Guldensternem, druga zaś w trakcie pierwszego roku obowiązywania omawianego tutaj drugiego kontraktu. Pierwsza przeprowadziła rewizję praw, przywilejów i dekrétów królewskich dotyczących ekonomii⁴⁶. Druga była niewątpliwie pokłosiem osobistej wizyty króla Jana Kazimierza w Malborku, który przebywał tam wraz z małżonką i urzędnikami pomiędzy 11 a 19 września 1651 roku⁴⁷. Protokół końcowy z prac tej komisji datowany na 6 października tegoż roku liczył aż 44 punkty, w negatywnym świetle w suplikach chłopskich występuje przede wszystkim reprezentujący Guldensterna wiceekonom Jan Tesmer⁴⁸ – oskarżany o nieuczciwość, złodziejstwo, prywatę, nieszanowanie przywilejów chłopskich, nadużywanie przemocy oraz karanie więzieniem bez wyroku sądowego⁴⁹. W przeważającej większości komisarze uznali skargi poddanych żuławskich za zasadne⁵⁰, a część spraw odesłano do decyzji królewskiej. Ostatecznie dnia 30 listopada w Warszawie król Jan Kazimierz wydał deklarację podsumowującą pracę komisji, w której znalazły się też zalecenia dla władz ekonomii⁵¹.

W końcowej części omawianego kontraktu umieszczono zapis gwarantujący ekonomowi tzw. *defalkację* (defalkę, defalkowanie)⁵², czyli obniżenie raty rocznego czyn-

⁴⁴ A. Mączak, *Gospodarstwo chłopskie na Żuławach Malborskich w początkach XVII wieku*, Warszawa 1962, s. 7–10.

⁴⁵ S. Achremczyk, *Supliki chłopów z Żuław malborskich na sejmiki generalne Prus Królewskich*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 3(221), s. 499–597.

⁴⁶ [...] *Na pokorną suplikę wiernych poddanych Naszych obywateli Wielkiej i Małej Żuławy, naznaczyliśmy byli [...] do Ekonomiej Malborskiej pewnych komisarzów Naszych, a gdy odprawili swoją funkcję i Nam relację uczynili, deputowaliśmy znowu przy boku i bytności Naszej [tzn. podczas pobytu króla w Malborku – RP] pewne osoby na uwagę punktów, tak przez mianowane komisarze na miejscu decydowanych, jako do Nas i na rozsądek Nasz królewski wziętych i odesłanych* – ŻDEM, t. III, s. 101. Protokół rewizji, składający się z 23 punktów, podpisali komisarze Adam Kos, archidiakon warszawski i Maciej Rembowski, dworzanin pokojowy królewski.

⁴⁷ A. Sajkowski, *Diariusz podróży Jana Kazimierza do Gdańska w roku 1651*, „Rocznik Gdański” 1956/1957, t. XV/XVI, s. 453–454. Świadczą o tym chociażby nazwiska komisarzy – Andrzeja Trzebieckiego, pisarza pokojowego, sekretarza królewskiego i kanonika krakowskiego oraz instygatora koronnego Daniela Żytkiewicza – wymienionych w diariuszu u boku króla podczas wyprawy do Prus.

⁴⁸ Jan Tesmer był już wiceekonomem w czasach poprzednika Guldensterna, Gerarda Denhoffa.

⁴⁹ ŻDEM, t. III, s. 111–123.

⁵⁰ Zgadza się to ze spostrzeżeniem Antoniego Mączaka, który zauważył, że komisarze królewscy zazwyczaj rozstrzygali spory na korzyść chłopów żuławskich – A. Mączak, op. cit, s. 7.

⁵¹ ŻDEM, t. III, s. 101–124.

⁵² I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004, s. 182.

szu albo pomniejszenie jej o określoną sumę. Mógł on mieć zastosowanie w przypadku wystąpienia klęsk elementarnych, takich jak: epidemia, powódź, pożar w wyniku uderzenia pioruna i najazd nieprzyjacielskich wojsk, gdyby doprowadziły one do powstania poważnych szkód. Ekonom powinien jak najszybciej zawiadomić o takich zdarzeniach władze skarbowe, które przysyłały do ekonomii rewizorów w celu obejrzenia zgłoszonych zniszczeń. Warunkiem przyznania ulgi było potwierdzenie przez komisarzy, że szkody powstały wskutek nieprzewidzianego zdarzenia losowego, a nie na skutek zaniedbania ani z winy ekonomy, jego zastępcy lub czeladzi⁵³.

Po zakończeniu okresu objętego kontraktem ekonom zobowiązany został do zwrotu dzierżawy do skarbu królewskiego. Przed jego dokonaniem powinien zadbać o to, aby pola zostały obsiane oziminą, oraz aby zachowano rezerwę zbóż jarych i wazryw na wiosenny zasiew, a także środki na utrzymanie czeladzi folwarcznej. Jeśli chodzi o bydło w folwarkach, połowa przypłodka miał wrócić do skarbu, połowa zaś należała się ekonomowi. Na koniec podkreślono, iż Guldenstern zobowiązany jest wypełnić wszystkie bez wyjątku warunki kontraktu, do czego podpisując dokument zobowiązywał się on sam jak i jego spadkobiercy. W przypadku niewywiązania się z warunków groził mu proces przed sądem zadwornym, zgodnie z postanowieniami zawartymi we wspomnianej wyżej konstytucji *O procesie skarbowym* z 1607 roku. Gdyby ekonom zmarł w okresie obowiązywania umowy, monarcha zobowiązywał się pozostawić użytkowanie ekonomii malborskiej w rękach jego potomstwa do czasu zakończenia arendy⁵⁴, pod warunkiem zachowania wszystkich zobowiązań zawartych w kontrakcie⁵⁵. Jak już jednak wiemy, po 31 grudnia 1653 roku nie nastąpiła zmiana ekonomy, ale po skwitowaniu Guldensterna przez podskarbiego podpisano z nim kolejny kontrakt na okres od 1 stycznia 1654 do 31 grudnia 1656 roku⁵⁶.

Przejdźmy teraz do wykazania, czy i w jaki sposób ekonom Zygmunt Guldenstern rozliczył się ze skarbem oraz w jakim zakresie wywiązał z warunków kontraktu dzierżawnego. Jak już wyżej zasygnalizowano, podstawowym źródłem umożliwiającym takie ustalenia jest kwitancja podskarbińska.

W tym miejscu należy od razu podkreślić, iż zazwyczaj rat nie uiszczano do skarbu w gotówce, co przewidywała wspomniana konstytucja *O procesie skarbowym*⁵⁷, ale przeważnie wypłacano bezpośrednio różnym osobom w formie

⁵³ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 257–258.

⁵⁴ Zygmunt Guldenstern w 1636 roku poślubił Annę z Czemów, córkę Fabiana, kasztelana chełmińskiego i starosty sztumskiego. Ze związku tego pozostało potomstwo: syn – Władysław Kazimierz oraz córki – Katarzyna Lukrecja, Barbara i Dorota Felicja – M. Pelczar, *Guldenstern Zygmunt (1598–1666)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. IX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 141–142.

⁵⁵ R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 258.

⁵⁶ Ibidem, s. 255.

⁵⁷ [...] mają to odnosić do skarbu podskarbiego z prowentów koronnych tam kędy z dworem Naszym w Koronie będziemy, abo jeśli byśmy w Koronie nie byli, tedy do podskarbiego, kędy rezydenci swej pod ten czas listami swemi dzierżawcom dóbr naszych oznajmi – VC, t. II: (1550–1609), Vol. II: 1587–1609, s. 348.

jurgieltów oraz spłat rozmaitych zobowiązań finansowych (oblig, obligatio), na podstawie listów, kwitów (rekognicji), pisemnych mandatów, zapisów bądź poleceń wypłaty (asygnacji)⁵⁸. Z takich wydatków ekonom rozliczał się przedstawiając podskarbiemu ich dokładny wykaz oraz potwierdzając je za pomocą posiadanej dokumentacji. W kwitancji podskarbińskiej dokumentacja taka określana jest różnie: mianem registrów (rejestrów), kwitów, specyfikacji, atestacji (świadcstw, zaświadczeń), auszugów (z niem. wyciągów), podpisów etc. Interesujące jest, iż działo się tak wbrew konstytucjom sejmowym *Rationes stołu Króla Iego Miłości* z 1590 roku, *O dobrach stołu naszego, tak w Koronie, jako i w Wielkim Księstwie Litewskim* z 1635 roku, *O ekonomiach* z 1638 roku i *Dobra stołu Naszego w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim* z 1641 roku. Wszystkie wymienione ustawy zabraniały obciążania ekonomii dożywociami, daninami, pensjami (jurgieltami) i tzw. lekkimi arendami (tzn. dzierżawami o zaniżonym czynszu) oraz kasowały wszystkie tego typu dawniej wydane przywileje. Praktyka była jednak zupełnie inna – przepisy te nie były egzekwowane i dotyczyło to oczywiście również ekonomii malborskiej⁵⁹.

W jaki zatem sposób rozdysponowano dochód z ekonomii podczas trzech lat obowiązywania kontraktu? Na potrzeby królowej Ludwiki Marii Gonzagi, *za osobną asygnacją JKMci*, wypłacono w 1651 roku 20 000 fl. Co prawda asygnacja owa opiewała na łączną kwotę 60 000 fl., ale wówczas uiszczono tylko $\frac{1}{3}$ tej sumy⁶⁰. Nie ma pewności, z jakiego tytułu wypłacono te pieniądze, choć fakt ten nie zaskakuje. Król był mocno zadłużony na majątku osobistym małżonki, a zgodnie z intercyzą małżeńską długi zaciągane u królowej miały być zahipotekowane na królewskich⁶¹. Po śmierci pierwszego męża króla Władysława IV królowa znalazła się w trudnej sytuacji finansowej, więc chcąc zabezpieczyć potrzeby szwagierki nowy król, a zarazem przyszły małżonek Jan Kazimierz, zwrócił się do sejmu o przyznanie jej prowinizji zastępczych z żup solnych oraz dóbr stołu królewskiego. Sprawę tą udało się załatwić dopiero w styczniu 1650 roku, kiedy sejm uchwalił konstytucję *Opatrzanie stołu Królowej Jej Mości*. Ludwika Maria do czasu wejścia w pełnię posiadania należnych jej z racji oprawy małżeńskiej starostw⁶² miała otrzymać w zastępstwie dochody

⁵⁸ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 338.

⁵⁹ Ibidem, s. 358–359.

⁶⁰ AGAD, ASK, RK, *Księga czyniąca...*, zesp. 7, sygn. 349, k. 366.

⁶¹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 46v, 101; T. Szulc, *Status prawnomajątkowy Ludwiki Marii de Gonzaga w świetle intercyz małżeńskich z roku 1645 i 1649*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCVI, s. 153–158.

⁶² Przykładowo w Prusach Królewskich do oprawy królowej należały od 1646 roku starostwa grudziądzkie, świeckie i tucholskie, ale znajdowały się one w rękach innych osób i królowa przejęła dochody z nich dopiero sukcesywnie w latach 1654–1656 – zob. A. Brzozowski, *Podstawy finansowe działalności politycznej i społecznej królowej Ludwiki Marii Gonzagi*, w: *Nad społeczeństwem staropolskim – kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 344–345; I. Makarczyk, *Kobiety na starostwach w Prusach Królewskich (1454–1772)*, w: *Kobiety w Prusach Królewskich*, red. W. Zawadzki, Pelplin 2020, s. 131–132.

z innych źródeł w wysokości 40 000 fl. z Korony i 20 000 fl. z Litwy⁶³. Można zatem domniemać, iż 20 000 fl. zapłacone królowej z ekonomii malborskiej stanowiło część kwoty przyznanej z Korony przez sejm.

Pierwszego lipca 1650 roku Ludwika Maria powiła córkę, królewnę Marię Annę Teresę (1650–1651), do której karmienia zatrudniono nieznaną z nazwiska mamkę⁶⁴. Załatwianiem tej sprawy zajmował się ekonom malborski. Kobieta pochodziła z Prus Królewskich – być może ze Sztumu, gdzie ekonom był starostą – gdyż w kwiecie mowa jest o wysłaniu jej do Warszawy w towarzystwie dziewczyny ze Sztumu⁶⁵, damy dworu królowej Gądeckiej⁶⁶ oraz samego Guldensterna⁶⁷. Ponieważ dwór królewny utworzono 24 czerwca, na tydzień przed jej narodzinami, zapewne w tej sprawie z listem do starosty sztumskiego jeździł pod koniec czerwca dworzanin królewski Aldebrandi⁶⁸. Dodatkową sumę wypłacono także w tym samym roku na piec żelazny zamówiony dla królowej. Łącznie wydatki na wynagrodzenie mamki i piec wyniosły 422 fl.⁶⁹

Były też inne wydatki na potrzeby dworów królowej i króla. W latach 1652 i 1653 uregulowano rachunki z batnikiem⁷⁰ królewskim Michałem. Z rachunków królewskich wynika, że regularnie pływał on z królem – między innymi w 1651 roku pływał z parą królewską Wisłą do Malborka i Gdańska, za którą podróż wypłacono mu niebagatelną sumę 12 192 fl.⁷¹. Niejaki Oloff (być może Oelhaf ze znanego rodu gdańskiego), faktor królewski, w 1652 roku otrzymał zwrot wydatków na odzież zakupioną dla dworu królewskiego w wysokości 21 352 fl.⁷² Inny faktor królewski, Francesco de Gratta (pol. Grat), kupiec gdański, a także sekretarz i pocztmistrz królewski w Gdańsku, w ramach zobowiązań królewskich uzyskał 12 941 fl. Był on również

⁶³ VC, t. IV: (1641–1668), Vol. I: 1641–1658, s. 192 – *Opatrzanie stołu Krolowy Jej Mości*; A. Brzozowski, op. cit., s. 344.

⁶⁴ Z. Libiszowska, *Królowa Ludwika Maria*, Warszawa 1985, s. 23–24.

⁶⁵ W rachunkach dworu królewny występuje ona zapewne jako służebna *pani piastunki i pani mamki* – AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci, zapłata Draganom y Piechocie Węgierskiej KJM, ekapensa na różne ekspedycje*, k. 39.

⁶⁶ Dama dworu królowej, wymieniona w jej testamencie. W 1652 r. została ochmistrzynią dworu królewicza Jana Zygmunta – zob. AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 107v., 108v.; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, Warszawa 1976, s. 49, 109; A. Skrzypietz, *Gdy umiera królowa... Zapisy testamentowe Ludwiki Marii Gonzagi na rzecz fundacji pobożnych i najbliższego otoczenia oraz wydatki na dwór po jej śmierci*, „Kronika Zamkowa” 2019, nr 6 (72), s. 175, 182, 184.

⁶⁷ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 366v.; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 39, 99v.

⁶⁸ Ibidem sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 21, 39, 42; B. Przybyszewska-Jarmińska, *Patronat muzyczny polskich Wazów*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje*, Warszawa 2020, s. 129.

⁶⁹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 366v.

⁷⁰ Batnik – szyper lub właściciel bata (dawniej duża, drewniana łódź z żaglem) lub innego statku – B. Ślaski, *Słownik rybacko-żeglarski i skutniczy*, Poznań 1930, s. 7.

⁷¹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 367, 369; Wymieniany również w rachunkach królewskich, zob. AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 45, 49, 106.

⁷² AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 367v.

dworzaninem królowej Ludwiki Marii⁷³. Osobną kategorię wydatków na dworzan stanowiły pensje regulowane z dochodów ekonomii malborskiej. Prywatny sekretarz króla, określany także tytułem „sekretarza włoskiego” – Włoch ksiądz Paolo Doni, za mandatem KJMci otrzymywał przez dwa pierwsze lata kwotę po 1200 fl. rocznej pensji⁷⁴. W 1651 niejaki Danciler (osoba nieznana) uzyskał 500 fl.⁷⁵, zaś w 1652 roku do Francji, przez niejakiego Petera Heinrichsona, przekazano 4000 fl.⁷⁶. Ten ostatni wydatek prawdopodobnie można również powiązać ze zobowiązaniami wobec królowej Ludwiki Marii Gonzagi. Antoniemu Lavariemu (Lawarce, Lawarcy) na rozkaz króla i za asygnacją Gotarda Wilhelma Butlera, podkomorzego królewskiego, wyliczono w latach 1652 i 1653 odpowiednio kwoty 1800 fl. oraz 1987 fl. 19 gr.⁷⁷ Gdańszczanin Jan Ostrowicki pobierał w latach 1652 i 1653 roczną pensję w wynoszącą 100 fl.⁷⁸ Wyплаты otrzymywali też medycy oraz cyrulicy. Doktorowi Janowi Felwerowi (Felberowi), lekarzowi Jana Kazimierza jeszcze jako królewicza⁷⁹, przysługiwała pensja roczna 2000 fl. zapisana na ekonomii malborskiej. Ponadto otrzymywał 2500 fl. rocznie ze skarbu królewskiego⁸⁰. Cyrulik królewski Jerzy Jucht miał pensję roczną w wysokości 500 fl., oprócz tego ze skarbu królewskiego otrzymywał jeszcze rocznie 1500 fl.⁸¹ Król finansował także w latach 1652–1653 studia w Paryżu Szwedowi Wawrzyńcowi Braunowi (zm. 1690) – późniejszemu lekarzowi króla Jana III Sobieskiego⁸². Na cel ten przeznaczano rocznie 900 fl. Na liście płac dworu był też Henri de Canazilles (Canasilles, Kanizel), francuski konsul i agent w Gdańsku, wcześniej podskarbi królowej, który przyczynił się do podpisania rozejmu polsko-szwedzkiego w Sztumskiej Wsi w 1635 roku⁸³. W 1653 roku w czterech ratach wypłacono mu 1700 fl. za poselstwo do Szwecji odprowadzone w roku poprzednim⁸⁴. W tym samym roku chorąży malbor-

⁷³ Ibidem, k. 367v.; M. Salomonik, *In Their Majestie's Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, Stockholm 2017, s. 89–92, 127, 131, 141; B. Fabiani, op. cit., s. 99.

⁷⁴ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 366, 367v.; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 79, 107; E. Latacz, *Doni Paweł*, w: PSB, t. V/4, Kraków 1939, s. 322–323.

⁷⁵ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 366.

⁷⁶ Ibidem, k. 367.

⁷⁷ Ibidem, k. 367v., 369.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II: 1637–1646, przeł. i opr. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 375.

⁸⁰ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 367; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 1v., 14v., 31v., 57v., 65v., 72v., 79v.

⁸¹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 367v., 369; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 1v., 14v., 31v., 57v., 65v., 72v., 79v., 106.

⁸² AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 367–367v., 369; W. Lisowski, *Lekarze w służbie królów i hetmanów polskich*, „Skalpel” 2006, R. XV, z. 2, s. 18; M. Salomonik, op. cit., s. 300.

⁸³ B. Fabiani, op. cit., s. 60, 100.

⁸⁴ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 369; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 108v.; P. Paluchowski, *Dokument z 1610 roku powołujący pierwszy konsulat na ziemiach polskich: placówkę dyplomatyczną Francji w Gdańsku*, „Studia Historyczne” 2016, R. LIX, z. 3 (235), s. 257; K. Niemira, *Honor bez egzageracji. Magnackie zakupy i świat rzeczy paryskich w XVIII wieku*, Warszawa 2022, s. 200.

ski Jan von Felden Zakrzewski⁸⁵ eskortował do Warszawy z Malborka księdza Jana Franciszka Hildebrandta (Hilbrand), duchownego diecezji warmińskiej i sekretarz komisji ds. rokowań ze Szwedami w latach 1651–1653, za co otrzymał 18 fl.⁸⁶

Inne wydatki, które można powiązać z dworem królewskim to 400 fl. zapłacone przez Guldensterna za wysłanie w 1652 roku cieśli do Nieporętu nad Narwią, gdzie zlokalizowany był drewniany dwór myśliwski króla, poddawany intensywnej rozbudowie w latach 1650–1653⁸⁷. Natomiast w 1653 roku malarzowi wysłanemu do Warszawy, *na strawę* i furmana, zapłacono 91 fl. 10 gr.⁸⁸

Guldenstern spłacał również zobowiązania królewskie wobec oficerów piechoty cudzoziemskiej oraz żołnierzy artylerii koronnej, co nie dziwi, gdyż w omawianym okresie toczyły się intensywne działania wojenne przeciwko powstaniu kozackiemu Chmielnickiego (1648–1657). Generałowi Krzysztofowi von Houwaldowi (1601–1661), Saksończykowi, który jako dowódca zgrupowań piechoty brał udział między innymi w kampaniach zborowskiej i beresteckiej⁸⁹ i za zasługi otrzymał w 1652 r. polski indygenat, wypłacono w 1651 roku 6000 fl., zaś w latach 1652 i 1653 po 3000 fl. rocznej pensji⁹⁰. Podpułkownikowi Wacławowi Kirschbaumowi, oficerowi artylerii koronnej służącemu w latach czterdziestych między innymi w cekhausie artylerii koronnej w Malborku, a później podczas walk na Ukrainie przeciwko Kozakom⁹¹, wypłacono pensję roczną w wysokości 3000 fl.⁹² Puszkarzom królewskim wypłacono 1106 fl. Ten ostatni rachunek został podpisany przez pochodzącego z Gdańska ludwisarza warszawskiego Daniela Tyma, znanego między innymi z realizacji odlewu posągu króla Zygmunta III na kolumnę na Placu Zamkowym w Warszawie⁹³. Tym zajmował się również odlewaniem dział dla artylerii koronnej oraz osób prywatnych (magnatów) za panowania Władysława IV i Jana Kazimierza⁹⁴.

⁸⁵ *Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku...*, s. 95.

⁸⁶ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, przeł. i opr. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 366, przyp. 119; I. Makarczyk, *Tomasz Ujejski (1612–1689) biskup kijowski, prepozyt warmiński, jezuita*, Olsztyn 2005, s. 36, przyp. 55.

⁸⁷ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 367v.; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 51, 98v.–100; J. Lilejko, *Życie codzienne w Warszawie za Wazów*, Warszawa 1984, s. 165; R. Szmydki, *Wydatki artystyczne dworu Jana Kazimierza w latach 1650–1653*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, t. XLVII, z. 4, s. 193, 195–196.

⁸⁸ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 369v.

⁸⁹ W. Kucharski, *Wyprawa zborowska króla Jana II Kazimierza*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2016, t. V, s. 101, 104, 111, 112; R. Romański, *Beresteczko 1651*, Warszawa 1994, s. 35, 166, 190, 211; S. Augusiewicz, *Komput wojska koronnego z 1 stycznia 1651 roku*, „Echa Przeszłości” 2019, t. XX, z. 2, s. 408.

⁹⁰ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 366, 367, 369; VC, t. IV: (1641–1668), Vol. I: 1641–1658, s. 271 – *Indygenat Krzysztofa Houwalta*.

⁹¹ A. Kraushar, *Dzieje Krzysztofa z Arciszewa Arciszewskiego, admirała i wodza Holendrów w Brazylii, starszego nad armatą koronną za Władysława IV i Jana Kazimierza (1592–1656)*, t. II, Petersburg 1893, s. 202, 308, 312–313, 320, 381; T. Nowak, *Arsenały artylerii koronnej w latach 1632–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1968, t. XIV, cz. 1, s. 106.

⁹² AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 366.

⁹³ M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa w b. W. Księstwie Litewskim*, Wilno 1924, s. 128–129.

⁹⁴ Ibidem; A. Kraushar, op. cit., s. 314, 319, 322, 333, 337, 341, 347; K. Górski, *Historia artylerii polskiej*, Warszawa 1902, s. 125; R. Szmydki, *Wydatki artystyczne dworu Jana Kazimierza w latach 1650–1653*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, t. XLVII, z. 4, s. 211; T.M. Nowak, *O „mówiących działach” artylerii polskiej XVI–XVIII wieku*, „Napis” 2006, t. XII, s. 386; AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 50.

Dużą część dochodów w omawianym okresie przeznaczono na wydatki związane bezpośrednio z ekonomią malborską. Kwotę w wysokości 20 000 fl. Guldenstern wypłacił w pierwszym roku na podstawie mandatu królewskiego wdowie po wojewodzie pomorskim i ekonomie malborskim Gerardzie Denhoffie, księżnej Sybilli Małgorzacie (1620–1657) z Brzegu i Legnicy. Była to druga rata nieznanego zobowiązania królewskiego zagwarantowanego w obligacji opiewającej na 46 000 fl., wystawionej 8 sierpnia 1648 roku w Warszawie⁹⁵. Data wydania tego dokumentu jest o tyle zaskakująca, że król Władysław IV już wówczas nie żył, a Jan Kazimierz nie został jeszcze wybrany na króla⁹⁶. Nie ma zatem pewności, kto był wystawcą tego dokumentu, być może któryś z podskarbich koronnych. Odbiorcą dokumentu był prawdopodobnie sam ekonom, który przebywał w Warszawie na zakończonym 1 sierpnia sejmie konwokacyjnym⁹⁷. Można się tylko domyślać, iż w 1651 roku rzeczona suma stanowiła część rozliczeń króla z wdową po wojewodzie pomorskim i jego dziećmi po zakończeniu kontraktu dzierżawnego ekonomii, który wygaśł 31 stycznia 1648 roku, tydzień po śmierci ekonoma. Ostatnia, trzecia rata tego zobowiązania w wysokości 6000 fl. została uregulowana w 1652 roku i w ten sposób zostało ono zlikwidowane. Potwierdza to uwaga zamieszczona na marginesie kwitancji, informująca, iż obligację (dokument) zwrócono na ręce monarchy w lutym 1654 roku⁹⁸. W latach 1651–1653 staroście malborskiemu za 60 wozów siana i 60 słomy wypłacano roczny dodatek do pensji w wysokości 480 fl.⁹⁹ W tym samym okresie na remonty zamku oraz najętych do tego celu rzemieślników wyliczono odpowiednio sumy 5678 fl. 21 gr., 6256 fl. 21 gr. i 2910 fl. 1 gr.¹⁰⁰ W 1652 roku po suszy konieczne było wykopanie nowego rowu młyńskiego o długości 240 prętów, który zasilaby w wodę powstały jeszcze w średniowieczu kanał Młynówki. Było to bardzo ważne ze względu na przymus korzystania w ekonomii z młynów zamkowych, a brak wody to uniemożliwiał, osłabiając gospodarkę¹⁰¹. Na cel ten wydano 190 fl.¹⁰²

Zamek malborski w okresie staropolskim pełnił również między innymi funkcje więzienne. W jego murach przetrzymywano różnej kategorii więźniów – od ważnych mężów stanu, po jeńców wojennych, chłopów żuławskich czy zwykłych kryminalistów, dezterterów oraz morderców¹⁰³. Utrzymanie tych wszystkich osób wymagało oczywiście nakładów finansowych, zapewnianych z dochodów ekonomii

⁹⁵ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 366.

⁹⁶ Elekcja rozpoczęła się dopiero 6 października, a zakończyła 20 listopada 1648 roku.

⁹⁷ A.S. Radziwiłł, op. cit., t. III, s. 107–108.

⁹⁸ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 367.

⁹⁹ Ibidem, k. 366v., 367v., 369.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 366v., 368 i 369v.

¹⁰¹ Szerzej na temat młynów w ekonomii malborskiej zob. W. Długokęcki, J. Kuczyński, B. Pospieszna, *Młyny w Malborku i okolicy od XIII do XIX wieku*, Malbork 2004, s. 17–30, 37–48, 55–74; ŻDEM, t. III, s. 5.

¹⁰² AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 368v.

¹⁰³ R. Panfil, *Jezuici w Malborku...*, s. 262–264.

malborskiej. W latach 1651–1653 na więźniów „ruskich” w Malborku, czyli kozackich jeńców wziętych do niewoli niewątpliwie podczas powstania Chmielnickiego, wydano 2392 fl. 23 gr.¹⁰⁴ W okresie od sierpnia 1652 roku więziony był w zamku przez 27 tygodni szlachcic Jan Jasiński, który został pochwycony podczas próby przedarcia się ze Szwecji na Ukrainę z listami od zdrajcy Hieronima Radziejowskiego do Bohdana Chmielnickiego. W Malborku oczekiwał on na sąd sejmowy do marca 1653 roku¹⁰⁵. Na wyżywienie i inne potrzeby wydano na niego w 1652 roku 213 fl. 27 gr., zaś w 1653 na wyżywienie za kolejne 11 tygodni, po 10 fl. za tydzień oraz za wino stołowe, łącznie 123 fl. 6 gr. Za płótno na koszulę dla Jasińskiego oraz opłacenie drogi do Warszawy zapłacono dodatkowo 33 fl.¹⁰⁶ W 1652 rok na odzież dla więzionego nieznanego z imienia dragona wydano 26 fl. 21 gr.¹⁰⁷

W latach 1652 i 1653 wypłacano kwartalnie pensję Jerzemu Ornowskiemu (również Hornowski), dworzaninowi królewskiemu i *starszemu przystawowi nad Tatarami* – łącznie 845 fl. Więźniów tatarskich przyprowadziła do Malborka po bitwie pod Batohem królewska piechota węgierska pod dowództwem porucznika Stefana Deli (Dehli). Piechocie za okres od 1 lipca do 31 grudnia 1652 roku wypłacono 1845 fl., zaś oficerowi temu *na barwę* 100 fl.¹⁰⁸ Na wyżywienie i odzież dla tatarskich jeńców wydano 284 fl. 7 gr., cyrulikowi za opatrywanie Tatarów – 30 fl., za dwie kłódki *do zamykania Tatarów* – 3 fl.¹⁰⁹ Kolejne koszty z tego tytułu poniesiono w 1653 roku: na piechotę *przy Tatarach* i zaopatrzenie dla niej wyliczono 1857 fl.¹¹⁰; na wyżywienia Tatarów *pro wizji* 1491 fl.¹¹¹, zaś murzy tatarskiemu wraz z innym Tatarem (sługą?) w okresie od 13 maja do 21 października *na strawne* 213 fl. 29 gr., a także *na barwę* 165 fl. Kiedy rzeczony tatarski dostojnik zmarł, na trumnę i koszulę śmiertelną wydano dodatkowo 26 fl. 5 gr.¹¹² Na koniec, kiedy więźniowie zostali przetransportowani Wisłą z Malborka do Warszawy szyprowi, zapłacono 220 fl.¹¹³

Inne wydatki „malborskie”, także realizowane na zlecenie Jana Kazimierza, związane były ze stadem koni przyprowadzonym do ekonomii malborskiej. Ze stadem tym wysłano jeszcze pod koniec grudnia 1650 roku kapitana Molla, 22 dragonów oraz czeladź stajenną. Byli to niewątpliwie żołnierze z nadwornej kompanii

¹⁰⁴ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czynińska...*, k. 366v.

¹⁰⁵ Sąd sejmowy w 1653 roku skazał Jasińskiego na dożywotnie więzienie – zob. A.S. Radziwiłł, op. cit., t. III, s. 363–364, 384; VC, t. IV: (1641–1668), Vol. I: 1641–1658, s. 257–258.

¹⁰⁶ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czynińska...*, k. 368, 369v.

¹⁰⁷ Ibidem, k. 368.

¹⁰⁸ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czynińska...*, k. 368, 369v.; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 14v., 31v., 42, 43, 57v., 65v., 72, 79.

¹⁰⁹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czynińska...*, k. 368.

¹¹⁰ Ibidem, k. 369.

¹¹¹ Ibidem, k. 369v.

¹¹² Ibidem, k. 369v.; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 95v., 101.

¹¹³ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czynińska...*, k. 368, 369v.; sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 14v., 31v., 42, 43, 57v., 65v., 72, 79.

dragonów JKM, której dowódcą był właśnie kapitan Fryderyk Mohl¹¹⁴. Były to znaczące wydatki – w latach 1651–1653 na królewskie *konie jezdne* na podstawie listu królewskiego z 15 marca 1651 oraz rejestru podkoniuszego koronnego i kwitu starszego dozorczy przy koniach i czeladzi Jana Philiponiego¹¹⁵ – za owies, siano, płacę dla koniuchów – zapłacono odpowiednio sumy 9052 fl., 18 gr., 9673 fl. 28 gr. i 13 733 fl. 13 gr.¹¹⁶ Ponadto za przechowywanie stada i najęcie pastwisk w ekonomii malborskiej, w 1651 roku zapłacono 1770 fl.¹¹⁷, w 1652 roku 1935 fl.¹¹⁸ a w ostatnim 1653 – 1365 fl.¹¹⁹ Stado to liczyło w wymienionych latach od 91 do 129 sztuk. W 1653 roku bliżej nieznany Andrzej Minia, kawalkator królewski, przeprowadził to stado z Malborka do Grodna, na który cel wydano 1600 fl.¹²⁰

Jan Kazimierz otaczał opieką różne zakony męskie (bernardynów, reformatów, pijarów, franciszkanów, dominikanów, kamedułów, karmelitów bosych, jezuitów, augustianów i żeńskie, przekazując, często w formie jałmużny, różne kwoty¹²¹. Szczególną łaskę okazywał też ubogiej rezydencji jezuitów w Malborku, wydając dla nich między innymi w 1652 roku przywilej na kościół zamkowy¹²². Wówczas też podarował zakonnikom 4 łaszty i 58 korców żyta, 8 łasztów słodu, 57 korców jęczmienia o wartość 159 fl. 18 gr.¹²³

Rozliczenie ekonomy za lata 1651–1653 obejmowało także ulgi zapisane w ostatniej części kontraktu, tzw. *defalki/defalkacje*, czyli obniżenie raty rocznego czynszu albo pomniejszenie jej o określoną sumę. Mogły one zostać zastosowane w przypadku wystąpienia wymienionych w kontrakcie klęsk elementarnych. Co ciekawe, nie traktowane one były osobno, ale zaliczano je na poczet rocznej raty dzierżawnej, pomniejszając ją każdorazowo o te kwoty, potwierdzone wcześniej przez królewskich komisarzy. W 1651 roku z racji zalanych przez powódź Olendrów, zatopionego folwarku Montowy na Żuławach Wielkich, pogorzalców na Wielkiej Żuławie, oraz zasypanych piaskiem po powodzi pól i pastwisk na Małej Żuławie, odjęto ekonomowi z raty rocznej aż 14 293 fl. 6 gr. i 27 den.¹²⁴ W 1652 roku z tych samych przyczyn oraz dodatkowo z powodu suszy w miesiącach październik, listopad, grudzień przez którą

¹¹⁴ Ibidem, k. 21v., 62, 89, 95v.; M. Nagielski, *Społeczny i narodowy skład gwardii królewskiej za dwóch ostatnich Wazów (1632–1668)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1988, t. XXX, s. 64.

¹¹⁵ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 34.

¹¹⁶ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 366, 367v., 369.

¹¹⁷ Ibidem, k. 366.

¹¹⁸ Ibidem, k. 367v.

¹¹⁹ Ibidem, k. 369.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 41, 42–43, 46, 48v., 49v., 51v., 63v., 71, 78, 97–97v., 98v., 100v., 103–104, 105v., 106v.–107, 110, 111.

¹²² R. Panfil, *Jezuici w Malborku...*, s. 69–77.

¹²³ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 368–368v.

¹²⁴ Ibidem.

nie mogli pracować młyny zamkowe, ulga wyniosła 6634 fl.¹²⁵ Wreszcie w 1653 roku ekonomowi odjęto z raty 4742 fl. i 10 gr.¹²⁶

W tym samym roku rozliczono się z wojewodziną pomorską z kwoty należnej za inwentarz żywy pozostały na Żuławach po śmierci jej męża, poprzedniego ekonoma Gerarda Denhoffa. Mianowicie w ramach rozliczenia z wdową wspólnoty chłopskie na Żuławach Malborskich zebrały dobrowolnie niebagatelną sumę 42 000 fl., spłacając tym samym roszczenia finansowe wojewodziny za bydło folwarczne oraz sprzęty gospodarskie, które ekonom niegdyś nabył na własny koszt. Oszacowaniem tej kwoty zajmowali się wspomniani wyżej rewizorzy królewscy w 1650 roku¹²⁷. Jezuiti malborscy, posiadający również dobra na Żuławach we wsi Kościeleczy¹²⁸, a także lekarz królewski dr Andreas Knoeffel (Kneffeliusz) Starszy oraz niejaki Seton, zostali przez Jana Kazimierza zwolnieni z konieczności dokładania się do spłaty tej sumy. Wobec Knoeffela, będącego osobą niezwykle przedsiębiorczą i zasobną, król miał zobowiązania finansowe, co poświadczają rachunki dworu królewskiego z lat 1651 i 1652. Wtedy wypłacano mu ze skarbu królewskiego sumy kilku tysięcy florenów *długu winnego*, między innymi za obecność przy boku króla podczas kampanii beresteckiej¹²⁹. Wspomniany Seton to pułkownik wymieniony w rewizji ekonomii z 1649 roku, dzierżawiący jakąś nieruchomość we wsi Kościeleczy¹³⁰. Następnie dokonano zwrotu staroście malborskiemu kwoty 346 fl. 25 gr., który zapłacił ją wcześniej za jezuitów, Setona i Knoeffela¹³¹.

Na koniec wspomnieć należy o *Gotzfeniku/Gottspheniugu* (niem. Gottespfennig), czyli opłatach pieniężnych uiszczanych przy zawieraniu przez mieszkańców ekonomii kontraktów kupna lub najmu, które zgodnie z kontraktem trafiać miały do skarbu królewskiego¹³². Opłaty te nie były wliczane na poczet rat rocznych z arendy, ale stanowiły osobny fundusz. W interesujących nas latach z racji tego ciężaru podatkowego Guldenstern zebrał sumę 123 586 fl. i 20 gr. Z kwoty tej ekonomowi, zgodnie z postanowieniami konstytucji sejmowej *Dobra stołu Naszego w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim* z 1641 roku¹³³, należał się tak zwany *dziesiąty grosz* stanowiący jego wynagrodzenie, co w latach 1651–1653 przyniosło mu dochód w wysokości 12 358 fl. i 20 gr.¹³⁴ Resztę pieniędzy rozdysponowano w następujący sposób: królo-

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, k. 369v.

¹²⁷ ŻDEM, t. III, s. 91–98, 103, 121.

¹²⁸ R. Panfil, *Jezuici w Malborku...*, s. 86–87, 295–296.

¹²⁹ B. Fabiani, op. cit., s. 52–53; AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 305, *Zapłata Dworowi KJMci*, k. 79v., 98, 100.

¹³⁰ ŻDEM, t. III, s. 123.

¹³¹ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 369v.–370.

¹³² R. Panfil, *Kontrakt na arendę ekonomii...*, s. 257.

¹³³ VC, t. IV: (1641–1668), Vol. I: 1641–1658, s. 13; A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 395.

¹³⁴ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 370–371v.

wej 10 000 fl., do prywatnej szkatuły królewskiej 26 436 fl., doktorowi Knoeffelowi 11 796 fl., pisarzowi skarbowemu króla Maciejowi Rębowskiemu¹³⁵ 30 000 fl., starszemu dozorczy przy koniach i czeladzi Janowi Philiponiemu 3000 fl., a na zakup karczmy w Fiszewie na Małych Żuławach Malborskich 4000 fl. Pozostałą z podatku kwotę 25 996 fl. ekonom miał przekazać do skarbu¹³⁶.

Podsumowując, według wspomnianego tutaj wielokrotnie kwitu skarbowego, w pierwszym roku arendy Zygmunt Guldenstern wywiązał się z warunków kontraktu. W terminie wpłacił do skarbu obowiązkową ratę w wysokości 80 000 fl., ponadto na redukcji załogi zamkowej zaoszczędził kwotę 4980 fl. Łącznie za pierwszy rok dzierżawy skarb królewski uzyskał z ekonomii malborskiej sumę 85 895 fl. 19 groszy i 9 denarów plus nadwyżkę w wysokości 915 fl. 19 groszy i 9 denarów. Z tego defalka wyniosła 14 293 fl.¹³⁷ Podobnie w drugim roku 1652, kiedy rozliczył się z sumy 86 280 fl. oraz ponad arendę 6720 fl., co łącznie dało sumę 93 000 fl., włączając w to defalkę 6634 fl.¹³⁸ W trzecim zaś roku 1653 wypłacił 87 855 fl., z czego 43 624 fl. na różne zobowiązania (włączając w to nadwyżkę 6720 fl. z poprzedniego roku), a 44 231 fl. na defalki, razem 87 855 fl.¹³⁹

Dochody skarbu królewskiego z dzierżawy ekonomii malborskiej w latach 1651–1653

Rok	Dochód nominalny	Dochód rzeczywisty po odliczeniach strat spowodowanych klęskami elementarnymi (defalki)
1651	86 280 fl.	71 987 fl.
1652	93 000 fl.	86 366 fl.
1653	87 855 fl.	43 624 fl.

Źródło: AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*

Jak wynika z podsumowania powyższych danych, dochód skarbu królewskiego z rat dzierżawnych rozliczanych przez ekonoma malborskiego w latach 1651–1653 wyniósł nominalnie 267 135 fl., w rzeczywistości zaś po odjęciu odliczeń 201 977 fl. Największy dochód rzeczywisty odnotowano w drugim roku dzierżawy, najniższy zaś w 1653, ostatnim roku kontraktu, co spowodowane było przede wszystkim przez klęski elementarne.

W 1649 roku komisarze królewscy przeprowadzający rewizję obliczyli, iż roczny dochód brutto z dóbr ekonomii malborskiej wynosił 133 976 fl. 4 gr. i 5 den.¹⁴⁰ Po odjęciu od tej sumy kwarty do Rawy, wydatków na urzędników, służbę i załogę

¹³⁵ B. Fabiani, op. cit., s. 8.

¹³⁶ AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniąca...*, k. 371.

¹³⁷ Ibidem, k. 367.

¹³⁸ Ibidem, k. 368v.

¹³⁹ Ibidem, 370.

¹⁴⁰ ŻDEM, t. III, s. 86.

zamkową oraz potrzeby kościelne pozostawał dochód netto w wysokości 117 384 fl. 9 gr. i 11 den.¹⁴¹ Zgadzało się to z ustaleniami posłów podczas sejmiku konwokacyjnego w 1648 roku, kiedy zarzucano poprzedniemu ekonomowi Gerardowi Denhoffowi, że pomimo, iż *ekonomia malborska daje dochodu 100 000 zł., wojewoda pomorski płaci ledwo połowę*¹⁴². Zarzuty te były zgodne z prawdą, gdyż kontrakty zawierane z Denhoffem na lata 1635–1648 zobowiązywały go do oddawania do skarbu rocznej raty dzierżawnej w wysokości 50 000 fl. Resztę zatrzymywał dla siebie¹⁴³. Stąd z pewnością nastąpiła zmiana wysokości raty rocznej i kolejny ekonom Zygmunt Guldenstern musiał już oddawać do skarbu królewskiego kwotę 80 000 fl. rocznie, plus pieniądze zaoszczędzone na redukcji załogi zamkowej, a także podatki zebrane w ramach Gottespfenigu. Zabiegi te zmierzały do zwiększenia dochodów skarbu nadwornego, który był biedny, zarówno od początku rządów Zygmunta III, jak i za panowania jego następców: Władysława IV i Jana Kazimierza. Monarchowie byli mocno zadłużeni, zmuszeni częstokroć do pożyczania pieniędzy. Wynikało to między innymi z niewystarczających zasobów królewskich dóbr stołowych oraz z obciążenia ekonomii królewskich pensjami oraz z faktu płacenia rat rocznych kwitami skarbowymi, a nie żywą gotówką, pomimo apeli królewskich oraz ustawodawstwa sejmowego mającego polepszyć stan kasy królewskiej¹⁴⁴. Potwierdza to również przeprowadzona w niniejszym artykule analiza, z której wynika, że Zygmunt Guldenstern, który w latach 1651–1653 zawsze wywiązywał się z warunków kontraktu, nigdy nie rozliczał się ze skarbem w gotowym pieniądzu, ale wyłącznie spłacając różne zobowiązania królewskie. Jedynym przypadkiem wpłacenia do skarbu królewskiego gotówki było rozliczenie się z Gottespfenigu na koniec okresu trzyletniego kontraktu. Jakby tego było mało, od obowiązującej ekonomu raty rocznej odliczano tzw. defalki, czyli straty spowodowane przez klęski elementarne. Powodowało to, że rzeczywiste dochody skarbu nadwornego z ekonomii malborskiej były znacznie niższe. Mimo to można stwierdzić, że była ona jedną z najbardziej dochodowych ekonomii królewskich. W koronie porównywalne dochody przynosiły jedynie żupy i kopalnie – 101 808 fl. w roku 1652¹⁴⁵, zaś wśród ekonomii litewskich ekonomia mohylewska – 150 000 w roku 1650¹⁴⁶. Stan ten wkrótce się zmienił, gdy finanse królewskie uległy załamaniu wskutek najazdu moskiewskiego na Litwie i szwedzkiego w Koronie.

¹⁴¹ Ibidem, s. 87–88.

¹⁴² A.S. Radziwiłł, op. cit., t. III, s. 109.

¹⁴³ Zob.: *Quit Generalny z Oeconomiej Malborskiej za lat numero 6, które się zaczęły die 1. January 1643 a skończyły ultima Decembris 1648*, AGAD, ASK, RK, zesp. 7, sygn. 349, *Księga czyniaca...*, k. 340–345v.

¹⁴⁴ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648...*, s. 382–403.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 391, tabela 121.

¹⁴⁶ S. Zawadzki, *Dochodowość ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII wieku*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2022, t. LXXXIII/83 (specjalny), s. 355, tabela 1.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

- Archiwum Skarbu Koronnego, Rachunki Królewskie, zesp. 7, sygn. 305, 349.
- Metryka Koronna 182, 185.

Źródła drukowane

Radziwiłł A.S., *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. II: 1637–1646, przeł. i opr. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980
Volumina Constitutionum,

- t. II: (1550–1609), Vol. II: 1587–1609, opr. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- t. III: (1611–1640), Vol. II: 1627–1640, opr. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013.
- t. IV: (1641–1668), Vol. I: 1641–1658, opr. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015.

Źródła do dziejów ekonomii malborskiej, t. IV, wyd. W. Hejnosz, J. Waluszewska, Toruń 1967.

Źródła do dziejów ekonomii malborskiej, t. II, wyd. W. Hejnosz, J. Gronowski, Toruń 1960.

Opracowania

Achremczyk S., *Supliki chłopów z Żuław malborskich na sejmiki generalne Prus Królewskich*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 3(221).

Augusiewicz S., *Komput wojska koronnego z 1 stycznia 1651 roku*, „Echa Przeszłości” 2019, t. XX, z. 2.

Brensztejn M., *Zarys dziejów ludwisarstwa w b. W. Księstwie Litewskim*, Wilno 1924

Brzozowski A., *Podstawy finansowe działalności politycznej i społecznej królowej Ludwiki Marii Gonzagi*, w: *Nad społeczeństwem staropolskim – kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007.

Długokęcki W., Kuczyński J., Pospieszna B., *Młyny w Malborku i okolicy od XIII do XIX wieku*, Malbork 2004.

Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty – ustawy – realizacja*, Warszawa 2006.

– *Skarbowość Rzeczypospolitej lat 1587–1697 (Stan badań, źródła i postulaty)*, „Studia z Dziejów Państw

Górski K., *Historia artylerii polskiej*, Warszawa 1902.

Kraushar A., *Dzieje Krzysztofa z Arciszewa Arciszewskiego, admirała i wodza Holendrów w Brazylii, starszego nad armatą koronną za Władysława IV i Jana Kazimierza (1592–1656)*, t. II, Petersburg 1893.

Kucharski W., *Wyprawa zborowska króla Jana II Kazimierza*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2016, t. V.

Latacz E., *Doni Paweł*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. V/4, Kraków 1939.

Leśniak F., *Zarys problematyki dóbr stołu królewskiego w Koronia i na Litwie (koniec XVI–XVIII wieku)*, „Prace Historyczne” 1999, t. XX, z. 203

Libiszowska Z., *Królowa Ludwika Maria*, Warszawa 1985.

Lileyko J., *Życie codzienne w Warszawie za Wazów*, Warszawa 1984.

Lisowski W., *Lekarze w służbie królów i hetmanów polskich*, „Skalpel” 2006, R. 15, z. 2.

I. Makarczyk, *Kobiety na starostwach w Prusach Królewskich (1454–1772)*, w: *Kobiety w Prusach Królewskich*, red. W. Zawadzki, Pelplin 2020.

– *Tomasz Ujejski (1612–1689) biskup kijowski, prepozyt warmiński, jezuita*, Olsztyn 2005.

Mączak A., *Gospodarstwo chłopskie na Żuławach Malborskich w początkach XVII wieku*, Warszawa 1962.

Nagielski M., *Spółeczny i narodowy skład gwardii królewskiej za dwóch ostatnich Wazów (1632–1668)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1988, t. XXX.

Naworski Z., *Prawa podatkowe Prus Królewskich (1454–1772)*, „Toruński Rocznik Podatkowy” 2017.

Niemira K., *Honor bez egzageracji. Magnackie zakupy i świat rzeczy paryskich w XVIII wieku*, Warszawa 2022.

Nowak T., *Arsenały artylerii koronnej w latach 1632–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1968, t. XIV, cz. 1.

Nowak T.M., *O „mówiących działach” artylerii polskiej XVI–XVIII wieku*, „Napis” 2006, t. XII.

Paluchowski P., *Dokument z 1610 roku powołujący pierwszy konsulat na ziemiach polskich: placówkę dyplomatyczną Francji w Gdańsku*, „Studia Historyczne” 2016, R. LIX, z. 3(235).

Panfil R., *Dygnitarze, urzędnicy, duchowni i służba zamku malborskiego w latach 1552–1569 w świetle ksiąg rachunkowych administratorów*, „Studia Zamkowe” 2020, t. VII.

– *Jezuici w Malborku w XVII wieku*, Malbork 2024.

– *Kontrakt na arenę ekonomii malborskiej z 1651 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2024, nr 2 (325).

– *Kontrakt na ekonomię malborską z 1663 r.*, w: *W służbie zabytków. Księga Pamiątkowa ofiarowana Mariuszowi Mierzwińskiemu w 40-lecie pracy muzealnej w Malborku*, red. J. Hochleitner, K. Polejowski, Malbork 2017.

Pelczar M., *Guldenstern Zygmunt (1598–1666)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX, Wrocław–Warszawa–Kraków

- 1960–1961.
- Przybyszewska-Jarmińska B., *Patronat muzyczny polskich Wazów*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje*, Warszawa 2020.
- Regnum defendo ense et alis tego stricto*/Królestwa bronię dobytym mieczem i osłaniam skrzydłami. Malbork w Prusach Królewskich, t. II: Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 18 Września 2021 – 2 Stycznia 2022, red. A. Dobry, R. Panfil, Malbork 2022.
- Rewizja ekonomii malborskiej z r. 1649*, w: *Źródła do dziejów ekonomii malborskiej*, t. III, wyd. W. Hejnosz, J. Gronowski, Toruń 1963.
- Romański R., *Beresteczko 1651*, Warszawa 1994.
- Sajkowski A., *Diariusz podróży Jana Kazimierza do Gdańska w roku 1651*, „Rocznik Gdański” 1956/1957, t. XV/XVI.
- Salomonik M., *In Their Majesty's Service. The Career of Francesco De Gratta (1613–1676) as a Royal Servant and Trader in Gdańsk*, Stockholm 2017.
- Skrzypietz A., *Gdy umiera królowa... Zapisy testamentowe Ludwiki Marii Gonzagi na rzecz fundacji pobożnych i najbliższego otoczenia oraz wydatki na dwór po jej śmierci*, „Kronika Zamkowa” 2019, nr 6(72).
- Sucheni-Grabowska A., *Walka o wymiar i przeznaczenie kwarty w końcu XVI i na początku XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1965, t. LVI/1.
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004.
- Szmydki R., *Wydatki artystyczne dworu Jana Kazimierza w latach 1650–1653*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, t. XLVII, z. 4.
- Szulc T., *Materialne podstawy utrzymania rodziny monarszej w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2006, t. IX, z. 2.
- *Status prawnomajątkowy Ludwiki Marii de Gonzaga w świetle intercyz małżeńskich z roku 1645 i 1649*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCVI.
- Ślaski B., *Słownik rybacko-żeglarski i skutniczy*, Poznań 1930.
- Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, opr. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Zawadzki S., *Dochodowość ekonomii królewskich w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII wieku*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2022, t. LXXXIII (specjalny).
- *Gospodarowanie ekonomiami królewskimi w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle kontraktów dzierżawnych z II poł. XVII w.*, Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem dr. hab. Piotra Ugniewskiego, prof. UW, Warszawa 2021.